

УДК 811.161.2

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Ткач Ганна Валеріївна

к.п.н., старший викладач

Харківський національний економічний університет

ім.Семена Кузнеця

м.Харків, Україна

Анотація: в статті відображені становлення та розвиток термінології державо управління, розглянуті проблема лексикографічного забезпечення української термінології державного управління, також проблема створення суто національної термінології державного управління, очищення наукової мови від надмірних іншомовних запозичень.

Ключові слова: термін, українська термінологія, словник, державне управління.

Становлення і розвиток державності в Україні та необхідність наукового забезпечення цих процесів сприяли виокремленню державного управління як окремого виду діяльності й галузі науки.

Як і будь-яка інша наука, державне управління формує свою термінологію.

Цей процес відбувається під впливом різних чинників: галузевих, внутрішньомовних, міжмовних та позалінгвістичних.

Творення термінів державного управління розпочалося ще в епоху існування першої української держави – Київської Русі. Найдавніші українські пам'ятки писемності фіксують терміни на позначення понять, пов'язаних з управлінням. Цей процес з різною інтенсивністю тривав протягом усієї історії українського державотворення і був паралельним до формування самого державного управління як галузі людської діяльності. Інтенсивно розвивалась управлінська

лексику в період існування Галицько-Волинського князівства. У цей час вона збагатилась іншомовними словами. Часом свідомого формування термінології управління в донауковий період стала доба Української козацької республіки та Гетьманщини. Після ліквідації Гетьманщини у зв'язку з поширенням на території України реформ Петра I з 20-х років XVIII ст. в українську терміносистему державного управління ввійшов значний пласт російської лексики, переважно іншомовного походження. Активізація суспільно-політичного життя в Україні на початку XX ст. сприяла поживленню формування терміносистеми державного управління навіть в умовах відсутності української держави. Бурхливий процес державотворення в 20-х роках минулого століття позначився на адміністративній лексиці, яка продовжувала своє становлення в період "українізації", що торкнулась усіх галузей життя. Переважання у сфері державного управління російської мови в радянські часи, особливо в 70-80 рр., призвело до повного застою термінотворення на власномовній основі.

Кульмінаційним періодом у розвитку управлінської термінології є кінець 90-х р. XX ст. і початок XXI ст., що пов'язано із здобуттям Україною незалежності, з посиленням уваги до проблем державного управління. У цей період розпочалося оновлення лексико-семантичного складу терміносистеми, активізувалося творення термінів, проникнення до термінологічної системи запозичень.

Сучасна управлінська термінологія є неоднорідною за походженням, що спричинено специфікою галузі, а також тривалим проникненням в українську наукову термінологію іншомовних слів. Характерною рисою української термінології державного управління є наявність значної кількості терміноодиниць з інших галузей.

Основні загальномовні семантичні процеси в досліджуваній терміносистемі зазнають певних змін. Термінологічне запозичення тяжіє до повної відповідності назви поняттю. Явища багатозначності, синонімії, антонімії, омонімії є вторинними щодо понятійної структури терміна.

Полісемія термінів в більшості випадків зумовлена розвитком їх лексичного значення.

Закріпленість за поняттям не дозволяє терміну державного управління розвивати свої синонімічні ряди.

Антонімія в термінології державного управління понятійна, переважно словотвірного типу.

Явище паронімії, як і в інших терміносистемах, не сприяє унормуванню.

Різноманітні мовні процеси, що відбувалися в терміносистемі української термінології державного управління ХХ ст., особливо із середини 80-х років, вирізняються динамізмом. Семантичні зміни в термінології є віддзеркаленням аналогічних змін у загальнолітературній мові.

Переважає більшість терміноодиниць державного управління є словотвірно мотивованою. Творення термінів базується на словотвірній системі національної літературної мови з використанням міжнародних словотворчих засобів. Терміни творяться всіма відомими в українській мові способами, проте словотворчі засоби характеризуються спеціалізацією.

Терміноодиниці державного управління виражені всіма частинами мови. Особливо активно поняття управлінської сфери функціонують в іменниковому, прикметниковому та дієслівному вираженні.

Продуктивним для терміносистеми є аналітичний спосіб творення терміноодиниць. Терміни-словосполучення за семантикою поділяються на розкладні і нерозкладні, за структурою – на дво-, три-, чотири- і п'ятичленні.

Проблема визначення мовної бази наукової термінології, нормалізації її одиниць, створення відповідних словників виникла перед українськими вченими в 20-30 роках ХХ ст., коли українській мові було повернено офіційний статус і вона стала мовою науки, культури, освіти, а також урядування.

Науковці вважали, що, формуючи термінологію, треба використовувати внутрішні мовні ресурси, насамперед багатства народної мови, проте серед мовознавців не було одностайності. У процесах нормалізації було визначено два основні напрями. Одна група вчених вважала, що досить ліквідувати мовні

прогалини, які до цього заповнювалися російськими словами. Друга пропонувала замінити національними всі елементи, що сприймалися як невластиві українській мові.

Відмова від іншомовної лексики найактивніше виявляється в період формування літературних норм національних мов, а також у часи важливих суспільних подій, коли і в мові відбуваються активні процеси, зокрема збагачення словникового складу, поява численних запозичень. Позитивною рисою цього явища є піклування про самобутній розвиток національної мови та культури, звернення до багатств загальнонародної мови, використання її лексичних і словотвірних надбань, негативною – відмежування від закономірних контактів між народами і мовами, намагання звільнитися від того, що вже засвоєно мовою, прагнення нав'язати штучно створені слова замість іншомовних, які вже увійшли в мову.

Противники відмови від іншомовної лексики здебільшого перебували на класових позиціях. Єдиним критерієм вживання того чи іншого слова або його частин вони визнавали критерій класової доцільності. Іншомовність, давність походження, подібність за формою, немилозвучність та інші міркування вважали неприйнятними для практики.

У 20-30 роках активно залучали лексичний матеріал для формування термінології із народної мови. У функції термінів часто виступали і діалектні слова.

Формування термінології в цей період йде двома шляхами: вона утворюється стихійно в народних колах як засіб сприймання нових понять, що виникли в результаті політичних подій; одночасно її формують кваліфіковані фахівці, збираючи мовні матеріали і застосовуючи їх до відповідної галузі науки.

Науковці намагалися найточніше відобразити зміст поняття зовнішньою формою. Науковий термін був не лише об'єктом вивчення, а й засобом для того, щоб полегшувати розуміння поняття. Зовнішня форма кожного терміна має давати певне поняття про те, що цей термін означає.

Процес розвитку наукових терміносистем, змін у них відбивали насамперед словники. На різних етапах розвитку лексикографічної науки дещо мінялися погляди мовознавців щодо самого призначення словників, а звідси й принципи добору реєстрових слів для того чи іншого типу словника. “Стверджувати, що функції словників навіть одного типу й тієї самої мови залишаються незмінними протягом тривалого історичного періоду, просто неправомірно. Але безперечним є те, що на всіх етапах історичного розвитку словники служать народові важливим культурно-освітнім знаряддям” [1, 169]. У лексикографічних працях опосередковано віддзеркалено стан суспільної свідомості народу в той чи інший період, а також рівень розвитку термінологічних систем.

Збільшення кількості запозичених слів на початку ХХ століття сприяло появі словників, у яких простежувались спроби дати тлумачення термінів державного управління, а також знайти їх національний відповідник. У цей час вчені фіксують появу таких найменувань досліджуваної сфери: *авдієнція, апробація, вотум, декрет* тощо. Лексичні одиниці *санкція, плебісцит, концесія*, зокрема, зафіксовані з такими значеннями: *санкція* – “коли верховна власть ухвалює та потверджує закон чи установу якусь”; *плебісцит* – “вселюдне голосування, – коли опитують увесь люд про якусь важну справу”; *концесія* – “коли уряд чи інституція дає комусь право щось завести чи вибудувати таке, чим звичайно порядкує держава, напр. вибудувати залізницю, міст”.

Прагнення створити суто національну термінологію, очистити наукову мову від надмірних чужомовних, у тому числі російських, запозичень в окремих випадках позначилося на термінологічних словниках, виданих і в 20-30-і роки нашого століття.

У словниках учені виокремлюють слова, яким в українській мові відповідають запозичений і національний термін, або тільки власноукраїнський: *експропріяція* – “експропріація, вивласнення”; *отчуждение* – “вивласнення, вивлащення; (длит. действие) вивласнювання”; *прибыль* – “зиск”; *автономія* – “самоуправа, самостійність, незалежне заряджуване власними справами”;

мандат – “припорука партії”; *абсенція* – “неприсутність, непритомність, неявка”; *негоціація* – “умова, повновасть, приказ”, *експозе* – “урядове пояснене справи, справоздане”. З погляду сучасності не всі пояснення іншомовних термінів вважаються влучними та зрозумілими, але окремі україномовні відповідники до запозичень управлінської сфери, на думку термінологів, заслуговують на увагу: *автономія* – *самоуправа*; *провокація* – *намова*; *опозиція* – *противостайність*.

У сучасних працях з історії лексикографії високо оцінено “Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови”, укладений у 20-х роках (автори – В.Підмогильний та Є.Плужник). Попри порівняно невеликий його обсяг, укладачі вийшли далеко за межі поставленого завдання – подати українські відповідники до основного лексичного та фразеологічного фонду російського ділового мовлення. Позитивним у цій праці було те, що автори уникали дослівного відтворення звичних російських канцеляризмів, знаходячи більш природні українські форми, від чого українське ділове мовлення набувало національних ознак. Так, до російського терміна *вышестоящий орган* автори словника добирають український – *вищий орган*, до рос. *лицо должностное* – укр. *урядова особа*; *урядовець*, до рос. *председательство* – укр. *головування*.

Відомим словником іншомовних слів аналізованого періоду є праця О.Бадана-Яворенка. Словник фіксує чимало термінів, які представляють тогочасну термінологію управлінської сфери, як-от: *комісар* – 1) уповноважений від уряду або партії для керівництва чи догляду за якою-небудь організацією; 2) в СРСР – Народний комісар – вища відповідальна особа, голова народного комісаріату якої-небудь ділянки народного господарства; наркома призначає ЦВК республіки; *коаліція* – 1) об’єднання, спілка; 2) тимчасова спілка кількох держав, щоб здійснити якусь мету; 3) також спілка політичних партій чи угруповань[2].

У радянські часи було “запрограмоване” недооцінювання термінологічних словників, виданих у 20-30 роки. Недоліки, методичні помилки, зокрема

наявність застарілих термінів, заміна інтернаціоналізмів, спільних з російською мовою, – такі вади знаходять у цих словниках, наприклад, Г.Гнатюк. Автор доходить висновку про те, що все це робить словники “майже непридатними для користування” [3, 182].

Досвід лексикографів цієї доби заслуговує на ґрунтовне вивчення. У 90-і роки ХХ ст. несправедливо забуті праці не залишились поза увагою лексикографів: вони знаходять своє практичне застосування у створенні нових термінологічних словників різних галузей науки. Основною концепцією тогочасного термінотворення було підшукування національного терміна, побудованого за законами української мови, а також залучення незначної кількості іншомовних термінів. Свого часу Т.Секунда застерігав, що укладати українську термінологію треба дуже обережно, щоб не засмітити мови невдалими термінами, визначивши хоча б загальні принципи щодо використання в ній іншомовних слів.

Між процесами, які відбувалися в лексикографії 20-30 років, та проблемами сьогоденного термінотворення існує певний зв'язок. З одного боку, демократичні зрушення в Україні, піднесення національної свідомості стали характерною ознакою 90-х років ХХ ст. – поч. ХХІ ст, з іншого – тотальне засмічення нашої термінології запозиченнями викликає бажання замінити чимало терміноодиниць на національні. Л.А.Булаховський наголошував, що “...пуристичні тенденції звичаєм гостріше підтримує народ, який стоїть перед більшою або меншою загрозою денаціоналізації, ніж нація, готова до наступу на інші” [4, 389-390].

Дослідники стверджують, що в сучасних лексикографічних працях багато мовних негараздів з'являється тому, що укладачі словників не до кінця усвідомлюють свою відповідальність перед наукою, читачами, надаючи перевагу тій або іншій мовній тенденції. Зокрема, ставляться під сумнів такі терміни сучасних наукових праць: *інфляція повзуча*, *інфляція галопуюча*, зафіксовані в сучасних словниках української мови[5].

Проблема створення суто національної термінології, очищення наукової мови від надмірних іншомовних запозичень була актуальною для української лексикографії 20-30-х років ХХ ст. Це знайшло своє відображення й у виданих у той час словниках. Досвід лексикографів цієї доби заслуговує на ґрунтовне вивчення.

Отже, становлення термінології державного управління тісно пов'язане з тими суспільно-політичними умовами, у яких вона формувалася.

Процес формування цієї терміносистеми неоднорідний. У розвитку української термінології державного управління виокремлено два різних за часом періодів: донауковий (ІХ ст. – кінець ХХ ст.) і науковий (90-рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.).

Актуальною є проблема лексикографічного забезпечення української термінології державного управління, адже спеціальні словники термінів цієї галузі на сьогодні в українській лексикографії практично відсутні.

Існує також проблема створення суто національної термінології державного управління, очищення наукової мови від надмірних іншомовних запозичень.

Отже, термінологія державного управління – відносно молода терміносистема, яка є органічною частиною української літературної мови й потребує подальшого дослідження її лексико-семантичних особливостей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Паламарчук Л.С. Українська радянська лексикографія: питання історії, теорії і практики. – К.: Наук. думка, 1978. – 203 с.
2. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – 752 с.
3. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ стол.. – Тернопіль: Астон. 2002. – 351 с.
4. Булаховський Л.А. Сучасна українська мова // Вибр. праці: в 5-ти т. – К., 1997. – Т.І. – С.123-135.
5. Словник української мови / І.К. Білодід (гол. ред.) та ін. – Т. 1-11. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.

УДК 595.786 (477.82)

ФЕНОЛОГІЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА РОЗВИТКОМ КАПУСТЯНОЇ МОЛІ (*PLUTELLA MACULIPENNIS*) В АГРОЦЕНОЗАХ КАПУСТИ БІЛОГОЛОВОЇ

Трускавецька Ірина Ярославівна

кандидат історичних наук

доцент кафедри біології і методики навчання

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

м. Переяслав, Україна

Наведено результати вивчення біологічних особливостей розвитку *Plutella maculipennis* в агороценозах капусти білоголової на приватних ділянках Камінь-Каширського району.

Зокрема досліджено строки настання та тривалість фаз розвитку капустиної молі, показано ураженість рослин трьох сортів капусти, а також періоди інтенсивного льоту імаго та кількість генерацій на рік, що в подальшому дасть змогу розробити ефективні екологічно-обґрунтовані методи контролю чисельності шкідника.

Ключові слова: капустиана міль, гусениці, ембріональний розвиток, яйцекладка, літ імаго, білоголова капуста.

Постановка проблеми Одержання високої якості урожаю капусти білоголової неможливе без вчасного застосування заходів із захисту її від шкідливих комах [5, 3]. Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених шкідникам капусти, на сьогодні залишаються недостатньо вивченими питання багаторічної динаміки їх популяцій, не розроблені методи її прогнозування в окремих регіонах України, у тому числі в південно-західній частині Полісся. Тому питання вивчення видового складу та динаміки чисельності шкідників капусти в умовах Волинської області є актуальними.